

Il·lustració, progrés i modernitat

Història dels conceptes

**Hans Ulrich Gumbrecht,
Reinhard Koselleck, Horst Stuke**

**institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació**

VALÈNCIA, 2018

De l'obra *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Wörterbuch zur politischsozialen Sprache in Deutschland*, editada per Otto Brunner, Werner Conze i Reinhart Koselleck s'han traduït els següents textos:

- «Aufklärung» (Vol. I, pp. 243-342) de Horst Stuke (1972)
- «Modern, Modernität, Moderne» (Vol. IV, pp. 93-131) de Hans Ulrich Gumbrecht (1978)
- «Fortschritt» (Vol. II, pp. 351-423) de Reinhart Koselleck i Christian Meier (1975)

Disseny realitzat amb el programa QuarkXpress,
els tipus PMN Caecilia i imprés sobre
paper Clarex 1.27 Literatura Color 03 de 90 g/m²

© 1972, 1975, 1978 Klett-Cotta – J. G. Cotta'sche Buchhandlung
Nachfolger GmbH, Stuttgart
© D'aquesta edició Institució Alfons el Magnànim-
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València, 2018

Traducció de l'alemany: Josep Monter Pérez
Disseny de la coberta: Espai Paco Bascuñán
Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

ISBN: 978-84-7822-729-7
Dipòsit legal: V-2715-2017

Impressió IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALENCIA

Índex

- Què significa i per a què s'estudia la història conceptual.
Una introducció a la història dels conceptes d'«Il·lustració»,
«Progrés» i «Modernitat»** 9
Faustino Oncina Coves
- Il·lustració** 41
Horst Stuke
- Progrés** 187
Reinhart Koselleck
- Modern, Modernitat** 293
Hans Ulrich Gumbrecht

Què significa i per a què s'estudia la història conceptual?

**Una introducció a la història dels
conceptes d'«Il·lustració»,
«Progrés» i «Modernitat»¹**

[Faustino Oncina Coves, Universitat de València]

¹ Aquest treball ha sorgit en el marc del Grup de Recerca «Història Conceptual i Crítica de la Modernitat» de la Universitat de València (GIUV 2013-037) i va ser ultimada durant una estada al Centre de Recerca Literària i Cultural i a la Universitat Tècnica de Berlín, gràcies a una beca del Vicerectorat de Recerca i Política Científica de la meua universitat.

I. La resposta metodològica de l'«historiador pensant»

La pregunta que planteja el títol evoca una fita curiosa, però eloqüent, que recrea amb la seua habitual ironia Odo Marquard. Es tracta d'un títol gairebé homònim de la lliçó inaugural de Friedrich Schiller en prendre possessió de la seua càtedra a la Universitat de Jena al maig de 1789, en els llindars de l'assalt a la Bastilla, quan comença a purificar-se la fraternitat entre els membres de la tríada *Il·lustració*, *Progrés* i *Modernitat*. Aquesta esplendorosa lliçó, amb el seu cèlebre contrast entre «savi guanyapà» i «ment filosòfica», entre un mercenari a sou del millor postor i l'amic militant de la veritat, es retolava *Què significa i per a què s'estudia la història universal?* El savi guanyapà és

aquell a qui en la seua tasca només importen les condicions que li possibiliten accedir a un càrrec o complir les que participen dels avantatges d'ell. [...]. Si la veritat no es transforma en or, lloances periodístiques i favor principesc, ha buscat la veritat en va. [...] El guanyapà alça barreres al seu voltant contra els seus veïns.

Schiller allunya aquest estereotip sofista d'un altre molt diferent, socràtic, l'esperit filosòfic, que «ha estimat la veritat més que al seu sistema [...]; tot el que adquireix en el regne de la veritat, ho ha adquirit per a tots».² En la portada de la primera edició de la seua lliçó Schiller es va denominar catedràtic d'Història –el que no era desgavellat, en tenir en el seu haver algun treball sobre aquesta matèria–. Però quan el catedràtic titular va elevar una protesta contra tan exòtic vanitós, que freqüentava més les muses que la companyia de Cassandra i Clio, es va denominar, en la portada de la segona edició, a fi d'eliminar susceptibilitats en els seus col·legues, catedràtic de Filosofia.³ Cal preguntar-se si aquest canvi de designació obeeix només al fet que el seu tema, el singular col·lectiu «història universal», era llavors un tòpic filosòfic –certament el verger de l'idealisme alemany.

² Friedrich Schiller, *Escritos de Filosofía de la Historia*, Múrcia, Universitat de Múrcia, 1991, pp. 2-3, 5.

³ O. Marquard, «¿Fin de la historia universal? Reflexiones filosóficas a partir de Schiller», en *Filosofía de la compensación*, Barcelona, Paidós, 2001, pp. 81, 92-93.

La publicació d'aquesta lliçó encara en 1789 amb la signatura del seu autor com a catedràtic d'Història va causar una certa revolada i els habituals recels de l'endurit estament d'historiadors en aquesta universitat, perquè, malgrat descollar en el seu currículum ja *Història de la rebel·lió dels Països Baixos* (1788) i posteriorment *Història dels Trenta Anys* (1790), Schiller va haver de suportar la màcula d'intrusisme. Amb un destí afí va haver de bregar durant molt de temps el nostre principal (encara que no únic) protagonista, Reinhart Koselleck, un intel·lectual de difícil encaïllament, sempre situat en llocs de trànsit com apàtrida disciplinar. A la jove Universitat de Bielefeld va aterrar com un marcià en una plaça amb un perfil insòlit que va suscitar la maledicència dels seus suspicajos col·legues, en guanyar la primera càtedra a Alemanya de *Teoria de la història*. Conten les facècies que els seus companys de Departament, lligats personal o ideològicament a Habermas, evitaven compartir amb ell ascensor per pujar als seus respectius despatxos, ja que la tensió era tal que en més d'una ocasió havia provocat un curtcircuit.⁴ Quan va morir inesperadament el 3 de febrer de 2006, el diari *El País* ens va demanar que escriguérem una necrològica. Fins llavors no vam ser conscients de la ressonància també en aquestes terres d'aquell a qui Gadamer va anomenar l'«historiador pensant». Cal reconèixer el rellevant paper que inicialment va tenir *Res publica. Revista de la historia y el presente de los conceptos políticos*, nascuda en 1998 sota la direcció de José Luis Villacañas, per franquejar l'entrada (des de llavors sense volta enrere) de la història conceptual no només en els dominis historiogràfics, sinó sobretot en els filosòfics. Sens dubte, l'esmentada publicació va contribuir a catalitzar la creixent puixança de tal enfocament en l'orbe acadèmic hispà, que s'evinciaria en la visita que Koselleck va fer en abril de 2005 al Centro de Estudios Políticos y Constitucionales de Madrid, oficiant d'amfi-

4 Frank Becker, «Mit dem Fahrstuhl in die Sattelzeit? Koselleck und Wehler in Bielefeld», en Sonja Asal i Stephan Schlak (eds.), *Was war Bielefeld? Eine ideengeschichtliche Nachfrage*, Gotinga, Wallstein, 2009, pp. 89-110. Sobre la rivalitat entre Koselleck i Habermas –i els historiadors de la societat (*Gesellschaftsgeschichte*) habermasians–, vegeu F. Oncina, «Necrològica del outsider Reinhart Koselleck: el historiador 'pensante' y las polémicas de los historiadores», en *Isegoría. Revista de Filosofía Moral i Política*, 37 (2007), pp. 35-61.

trió Javier Fernández Sebastián, catedràtic d'Història del pensament i dels moviments socials i polítics a la Universitat del País Basc, també per fortuna un *rara avis* a la seua àrea de coneixement, qui declara obertament haver seguit el seu camí en la meritòria tasca de coordinació d'una sèrie de diccionaris centrats en el lèxic polític i social d'Espanya i d'Iberoamèrica («*Iberconceptos*»).

Sens dubte, el nom de Koselleck passarà a la posteritat per ser, junt amb el de Werner Conze i Otto Brunner, l'editor del portentós diccionari *Conceptes històrics fonamentals. Lèxic històric del llenguatge polític-social a Alemanya* (GG),⁵ que s'ha guanyat el respecte unànime de tota la comunitat científica i del que s'han extret les tres veus que ací presentem. En els seus set toms (més dos amb registres d'índexs) trobem la cartografia conceptual de la modernitat, alhora un treball teòric i de camp. Koselleck va ser el principal proveïdor de les directrius programàtiques que van guiar tant aquesta història dels conceptes com de la història conceptual –junyida a una teoria dels temps històrics–. El bressol de tal iniciativa es troba en Heidelberg, però aconseguirà la seua plena maduresa en Bielefeld. Es va gestar en la cruïlla de l'hermenèutica filosòfica i de la incipient història social (*Sozialgeschichte*). Els capdavanters d'una (Heidegger i Gadamer) i altra (Werner Conze i Otto Brunner) no havien sortit sense taca ni xacra del pervers túnel nazi. L'aliança entre història conceptual i història social no va deixar de ser estratègica en els seus començaments, doncs a l'última li va permetre, metodològica i temàticament, canviar-se de muda i escapolir-se de la llegenda marró que s'abatia sobre ella, desembarassant-se del llast del seu ancestre directe, la història ètnica (*Volksgeschichte*), escambell del pangermanisme, i metamorfitzar-se en història d'estructures (*Strukturgeschichte*).⁶ La forja institucional d'aquesta magna obra a la vora del Neckar va ser el Grup de treball interdisciplinari d'història social moderna (*Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte*), capitanejat per Conze des de la seua fundació en 1957, al qual Koselleck es va sumar en 1960 i va arribar a dirigir a partir de 1986. Precisament l'autor de

⁵ *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (GG), Stuttgart, Klett-Cotta, 1972-1997.

⁶ Jan Eike Dunkhase, *Werner Conze. Ein deutscher Historiker im 20. Jahrhundert*, Gotinga, Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.

la redacció del concepte «Il·lustració» (*Aufklärung*) va ser Horst Stuke, un estret col·laborador del fundador de l'esmentat centre, que va exercir, a més, com a gestor administratiu del mateix des del seu origen fins al seu trasllat a la Universitat de Frankfurt del Main, on en 1972 va aconseguir la càtedra d'Història social i econòmica. Abans s'havia ensinistrat intel·lectualment en Münster, estudiant filosofia, història i filologia alemanya i doctorant-se amb un altre dels futurs mandarins de la història conceptual, Joachim Ritter, que el va iniciar en el hegelianisme.⁷

El citat Lèxic no és un brot aïllat, sinó que per aquests mateixos anys 70 germina una empresa anàloga, el *Diccionari històric de la filosofia* (HWP),⁸ propiciat per Joachim Ritter, i del que, quan es trobava en estat embrionari, es descavalcà, per motius aparentment només crematístics, Gadamer. Que en tan breu lapse de temps sorgiren dos Diccionaris de semblant calat constitueix un símptoma de l'efervescència històrica conceptual, al què caldria agregar l'eclosió metaforològica de Hans Blumenberg en els anys sei-

7 W. Conze, «Gedenkenrede für Horst Stuke, gehalten von Werner Conze am 16. Dezember 1977 in Frankfurt», en H. Stuke, *Sozialgeschichte – Begriffsgeschichte – Ideengeschichte. Gesammelte Aufsätze*, editat per W. Conze i H. Schomerus. Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, pp. 9-14. El volum va aparèixer en la col·lecció «Món industrial» (*Industrielle Welt*) que publicava el Grup de treball amb seu a Heidelberg. En aquest discurs en memòria del seu col·laborador mort en 1976 Conze fa una semblança de Stuke i recorda la seua aportació (no només administrativa) a GG. La seua tesi doctoral, reconvertida després en llibre, es va titular *Filosofia de l'acció. Estudis sobre la realització de la filosofia en els joves hegelians i en els veritables socialistes* (*Philosophie der Tat. Studien zur Verwirklichung der Philosophie bei donin Junghegelianern und donin Wahren Sozialisten*, Stuttgart, Klett, 1963). En el mateix any de la seua lectura, 1956, va decidir reorientar el seu currículum científic i professional cap a la història sota l'ègida del seu segon mestre, Conze, a qui va acompanyar com a assistent en canviar la càtedra de Münster per la de Heidelberg, i allí va romandre fins a la seua promoció i salt a Frankfurt. Conze indica que «per al primer volum [dels GG] va assumir l'entrada «Il·lustració» (*Aufklärung*) en un estadi tardà de la preparació, quan aquest article, fins llavors malmés, va haver de ser salvat» (p. 13) –el que suggereix que no va ser el primer autor triat per a aquesta veu–. A més, va coadjuvar decisivament a una altra entrada del diccionari, a la d'«estament, classe» (*Stand, Klasse*), en el cinquè volum (1990), finalment redactada pel mateix Conze, Otto Gerhard Oexle i Rudolf Walther.

8 *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (HWP), Basilea, Schwabe, 1971-2007.

xanta. Una succinta genealogia de la història conceptual ens sembla indispensable per traçar un mapa a gran escala amb els seus principals enclavaments.⁹

El part d'aquestes variants d'història conceptual va tenir un procel·lós període de gestació, esperonat en els seus començaments per la necessitat d'autoafirmació enfront d'altres enfocaments, especialment enfront del neokantisme i l'historicisme, i tan sols va aconseguir consolidar-se en la seua segona generació, en els cercles que es van formar en Heidelberg i en Münster entorn de Gadamer, sempre prest per a la rehabilitació de Heidegger, i Ritter, sota l'irresistible embruixament de Carl Schmitt. Si els pares fundadors, R. Eucken, R. Eisler i després I. Rothacker, impulsor en 1955 de la revista *Arxiu per a una història conceptual* (AB), prevalien la història de la terminologia, relegant-la a una posició subalterna respecte a la filosofia sistemàtica, i s'aplicaven completament a una tasca lexicogràfica i doxogràfica sense massa autoreflexió, els seus successors exoneren la *Begriffsgeschichte* de la seua funció merament auxiliar –sense deixar de ser un instrument útil per a les ciències humanes i socials–, destacant el seu dinamisme i el seu protagonisme: el concepte té (o conté) història i ella és, es diu emfàticament, filosofia.¹⁰ L'hermenèutica gadameriana i el *Collegium Philosophicum* ritterià enalteixen el seu rang, i un deixeble de l'últim comença a donar-li la pàtina política de la qual a partir de llavors farà gala. Hermann Lübbe (junt amb K. Gründer i O. Marquard, conspicus dofins del Ritter de Münster) defineix els conceptes com a «esquemes d'orientació i d'acció per a la praxi i la teoria», de manera que en certes situacions han esdevingut menys significatius per la seua força de manifestació de la realitat que per la provocació per a crear fronts ideal-polí-

9 Panoràmiques més minucioses poden trobar-se en J.L. Villacañas i F. Oncina, «Introducción» en Hans-Georg Gadamer i Reinhart Koselleck, *Historia y hermenéutica* (HH), Barcelona, Paidós, 1997, pp. 9-53; F. Oncina, *Historia conceptual, Ilustración y modernidad*, Barcelona, Anthropos, 2009, i sobretot Ernst Müller i Falko Schmieder, *Begriffsgeschichte und historische Semantik. Ein kritisches Kompendium*, Francfort del Main, Suhrkamp, 2016.

10 H.-G. Gadamer, «La historia del concepto como filosofía», en AB, 14 (1970), pp. 137-151 (edició en castellà en *Verdad y método II*, Salamanca, Sígueme, 1992, pp. 81-93).

tics.¹¹ Anticipa el caràcter bifront dels conceptes en Koselleck, la seua doble dimensió d'índex i factor de la realitat.

Quan els líders d'aquesta segona generació, Gadamer, Ritter i Gründer, prenen el timó de la revista *AB*, apostaten irrevocablement del *Diccionari dels conceptes filosòfics* de R. Eisler, vaixell almirall de la història terminològica de la primera generació botat en 1897, però molt longeu i exitós, si més no editorialment, el qual discrimina entre allò susceptible d'exactitud i univocitat, els conceptes clars i diferents, i la ganga històrica.¹² Blumenberg objectarà a Ritter la seua inconseqüència, ja que, malgrat la seua declarada intenció de començar hostilitats contra el normativisme ahistòric, seguirà aferrat *de facto* al programa cartesiana, la qual cosa explicaria, per exemple, la purga de les metàfores del *HWP*. La història conceptual *ortodoxa*, compromesa originàriament amb l'hermenèutica i emparada institucionalment (per l'Acadèmia de les ciències i de la literatura de Magúncia i la Fundació per a la recerca alemanya (DFG), s'aplica a fons en favor d'«una nova consciència crítica que des de llavors ha d'acompanyar a tot filosofar responsable, i que col·loca els hàbits de llenguatge i pensament... davant el fòrum de la tradició històrica a la qual tots pertanyem comunitàriament». Aquest lligam entre història conceptual i responsabilitat,¹³ en el qual han abundat Gadamer i l'Escola de Ritter, i que ha abonat la semàntica històrica de Koselleck, rehabilita la

11 *Säkularisierung. Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs*, Friburg/Munic, Karl Alber, 1965, pp. 16, 20-22. També Marquard admet que la seua filosofia de la compensació sorgeix dels seus estudis històrics-conceptuals.

12 K. Gründer, «Bericht über das Archiv für Begriffsgeschichte», en *Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften und der Literatur*, Magúncia (1967), p. 77. Les noves iniciatives, presumptament lliures d'aquest llast d'insensibilitat històrica, són *HWP* i *GG*.

13 *Verdad y método (VM)*, Salamanca, Sígueme, 1991, p. 27; J. Ritter, «Leitgedanken und Grundsätze des Historischen Wörterbuchs der Philosophie», en *AB*, 11 (1967), pp. 75-80 i el seu pròleg al primer volum del *HWP* (pp. VII-VIII). En la seua autobiografia diu Gadamer: «En aquest camp [de la història conceptual], el *Diccionari històric de filosofia* fundat per Joachim Ritter, en els inicis de la qual vaig col·laborar, va significar un esperó per a molts altres estudis. Entre ells, l'*Arxiu d'història dels conceptes* que vam publicar Ritter i jo en companyia de K. F. Gründer... Al meu judici, la història dels conceptes constitueix una condició prèvia per a qualsevol manera de filosofar de forma responsable» (*Mis años de aprendizaje* [1977], Barcelona, Herder, 1996, p. 215).

metacrítica, això és, una crítica de la crítica per antonomàsia, la incubada en l'època de la Il·lustració. Ja que la crítica aboca irremissible i irresponsablement a la crisi, la Il·lustració a la Revolució, i la modernitat és la seua hereva, resulta peremptòria la seua rectificació per les patologies que ha generat aquest trànsit –es tracta doncs d'una patogènesi–.¹⁴ Tal croada contrail·lustrada, amb els seus matisos, és una tònica constant de mandarins i dofins de la qual hem etiquetat amb certa laxitud de segona generació i a ella tornarem més endavant.

L'hermenèutica, inspirada per la inflexió ontològica heideggeriana (§6 de *Ser i temps*), contribueix a partionar la història conceptual de la *història dels problemes* (*Problemgeschichte*) neokantiana i de la *història de l'esperit* (*Geistesgeschichte*) diltheyana. Koselleck no només comparteix semblant recusació de tots dos paradigmes, sinó que li deu al seu mestre Gadamer la cesura entre paraula i concepte. Si les paraules aspiren a la univocitat, els conceptes són polisèmics i controvertits.¹⁵ Els termes són definibles, els conceptes interpretables. Només el context brinda raons per a decidir una interpretació en la seua inextirpable equivocitat. Per això el significat dels conceptes no pot obtenir-se fora del seu ús en la societat.¹⁶ Ja Lübke havia parlat de la saludable funció terapèutica, depuradora, de la història conceptual, tenint en compte l'ús inflacionari i inclús llicencios de determinades nocions (*pense's*, per exemple, en els turbulents anys en què tot era despatxat per via «dialèctica»). Per a Koselleck també ella ha d'acendrar el nostre vocabulari i per tant la nostra autoconsciència política en un període en què, a més, s'abusa de la consigna o de l'eslògan.

14 Koselleck confessa sense simulació que el mentor de la seua tesi doctoral va ser Carl Schmitt, a qui li la dedica: *Kritik und Krise. Eine Studie zur Genese der bürgerlichen Welt*, Friburg/Munic, Karl Alber, 1959 (edició en castellà, *Crítica y crisis. Un estudio sobre la patogénesis del mundo burgués*, Madrid, Rialp, 1965; hi ha una edició més recent a Madrid, Trotta, 2007 –citarem per aquesta versió).

15 R. Koselleck, «A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*», en H. Lehmann i M. Richter (eds.), *The meaning of Historical Terms and Concepts. New Studies on Begriffsgeschichte*, Washington D.C., German Historical Institute, 1996, p. 64.

16 R. Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 1979 (ed. cast. *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos* (FP), Barcelona, Paidós, 1993, p. 109).

GG considera el seu hàbitat temàtic una era agitada, entre 1750 i 1850, la trama semàntica del qual s'avé a un quàdruple criteri: temporalització, democratització, ideologització i politització.¹⁷ El lapse de temps que prioritza és descrit mitjançant una metàfora –*Sattelzeit*–, amb un doble significat, hipològic i geològic. D'una banda, es refereix a la sella de muntar dels cavalls; de l'altra, al pas més alt d'una muntanya, i tots dos tenen una connotació dinàmica. El moviment que delata tant la carrera eqüestre com el descens vertiginós per una de les cares de l'anticlinal després de l'ascens lent per l'altra caracteritza el sentiment de velocitat que embarga no només a aquesta època sinó també als conceptes que la vehiculen. Koselleck confessa explícitament que la història conceptual sorgeix d'una reflexió sobre les històries dels conceptes, sobre la praxi de recerca que ha conduït a l'edició del diccionari que es fa ressò de l'ocàs del món antic i el despuntar del modern. Encara que amb anterioritat hem anat esbossant rapsòdicament la metodologia, delimitant-la d'altres perspectives, farem ara una enumeració ordenada dels seus cinc pilars:¹⁸

17 En 2010 Christian Geulen va llançar un al·legat per una història dels conceptes fonamentals del segle xx («Plädoyer für eine Geschichte der Grundbegriffe des 20. Jahrhunderts», en: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 1 (2010), pp. 79-97). Ací identifica quatre processos que caracteritzen la dinàmica del canvi conceptual en l'Alemanya del segle xx: científització (*Verwissenschaftlichung*), popularització (*Popularisierung*), espacialització o territorialització (*Verräumlichung*) i fluïdització o volatilització (*Verflüssigung*). L'actual titular de la càtedra de Teoria de la història que va inaugurar Koselleck en Bielefeld, Willibald Steinmetz, ha discutit la vigència dels quatre criteris de la *Sattelzeit* del seu antecessor (segons ell, continuen vigents la politització i la ideologització, encara que en una forma diferents, i necessiten revisió els altres dos, democratització i temporalització), així com la proposta de Geulen. A la de l'últim li afegeix de la seua pròpia collita dues hipòtesis addicionals: la reflexivitat sobre l'ús del llenguatge en la segona meitat d'aquest segle i l'anglicització de certs dominis d'aquest ús a Alemanya i en altres països («Some Thoughts on a History of Twentieth-Century German Basic Concepts», en: *Contributions to the History of Concepts*, vol 7, núm. 2 (2012), pp. 87-100). Geulen respon a aquests suggeriments (i a altres inclosos en aquest número monogràfic de *Contributions*) en «Reply» (*Id.*, pp. 118-126).

18 Destaquen el seu article «Richtlinien für das Lexikon politische-sozialer Begriffe der Neuzeit», en *AB XI/1*, 1967, pp. 81-89, la seua Introducció al primer volum de GG [1972] (traduïda al castellà en el monogràfic sobre Koselleck en

1) La crítica històrica o crítica de les fonts elucida els conceptes rellevants social o políticament en lliça. No està absent la indagació d'intencions, contextos, destinataris,... Per tant resulta pueril la malvolença amb que l'Escola de Cambridge denuncia un desinterès per la pragmàtica, perquè Koselleck subscriuria a ulls clucs l'afirmació de Quentin Skinner de que és impossible escriure una història dels conceptes, sinó només dels seus usos.

Aquest primer pilar privilegia l'anàlisi sincrònica i apunta la consciència de que la realitat pretèrita només pot estudiar-se amb rigor si els historiadors recuperen les significacions dels conceptes emprats efectivament pels actors del període investigat. Sens dubte, així es pretén neutralitzar l'efecte contaminant de l'anacronisme, del trasllat irreflexiu de conceptes actuals, vinculats al nostre temps, a l'anàlisi del passat (FP, 111-113; IGG, 99-100). Comparteix les objeccions a un vici historiogràfic freqüent: la fal·làcia del presentisme o la mitologia de la prolepsis.

2) Principi diacrònic: La història conceptual tradueix antics continguts de paraules a la nostra comprensió lingüística actual. Després del primer pas, centrat sincrònicament en les fonts, es deslliguen en un segon pas del seu context situacional original, realitzant un seguiment dels seus significats a través del temps. Es rastreja el currículum d'un concepte més enllà del moment de la seua encunyació.

Un concepte és una formació amb diverses capes semàntiques oriündes de diferents èpoques. Per això de vegades la descriu com la contemporaneïtat d'allò no contemporani. En aquest conglomerat poden hibernar significats, entrar en estat de latència. Però els estrats més profunds (els més antics) no queden definitivament soterrats, sinó que poden eventualment exercir pressió sobre els superiors, més recents, i fins i tot, com si d'una erupció volcànica es tractés,

la Revista *Anthropos*, 223, 2009, pp. 92-105 –la citarem mitjançant l'abreviatura IGG) i l'assaig «Història conceptual i història social» [1972] (FP, 105-126). Cf. F. Oncina, «Història Conceptual: quelcom més que un mètode?», en F. Oncina (ed.), *Tradició i innovació en la història intel·lectual. Mètodes historiogràfics*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2013, pp. 11-38.

sortir de nou a la superfície i guanyar protagonisme en la semàntica d'un període posterior o actual.

- 3) Combinació entre onomasiologia –que atén a totes les designacions referides a un estat de coses determinat– i semasiologia –que atén a tots els significats d'un terme– (FP, 119; IGG, 101), entre sinonímia i polisèmia.
- 4) Diferència entre paraula i concepte: els conceptes pengen d'una paraula, però no tota paraula és un concepte, que desborda els confins d'aquella. Els uns són polisèmics, equívocs, indefinibles, concentren molts continguts significatius i agarben una multiplicitat d'experiències històriques esdevingudes i possibles. Les altres són unívokes i els seus significats poden determinar-se exactament mitjançant definicions (FP, 116-117; IGG, 101-102).

Els conceptes posseeixen un rostre jànic; són índexs i factors. D'una banda, capten continguts polítics i socials, són descriptors o indicadors dels contextos que engloben. De l'altra, són creadors d'expectatives, encapsulen experiències passades i promouen nous horitzons futurs. Destaquen doncs pel seu abast teòric-pràctic, per la seua valència heurística i estimuladora de la praxi, cognoscitiva i productiva, i formulen un diagnòstic i un pronòstic.

- 5) La història es plasma i es diposita en conceptes. Es decanta per la convergència, no la identitat, entre història i concepte, atès que la tensió entre ús lingüístic i context és incancel·lable i difereix en cada ocasió. Per això es rebel·la contra el monocausalisme de tota índole, siga de factura hermenèutica (ontologia universal del llenguatge), marxista (la dependència de la superestructura de la infraestructura) o retòrica (la reducció de la història a un mer artefacte lingüístic).

La mescla d'aquests ingredients condueix a la tesi de que a la història conceptual li és inherent una ambició teòrica, que passa el marc de la història dels conceptes i de la seua metodologia. La història conceptual va més enllà d'una mera recopilació o addició de dades extretes de fonts; és una història temporal dels conceptes (IGG, 98-99, 105), en el nucli dels quals hi ha la frontera i l'encreuament entre passat i futur, entre unicitat i repetibilitat. La bicefàlia dels conceptes, el seu caràcter amfibi, a cavall

sobre l'experiència i l'expectativa, sobre el record i l'esperança, això és, la seua orientació retrospectiva i les seues mires prospectives, permet que el seu potencial lingüístic vaja més enllà del fenomen particular que designa, i per tant més enllà de la singularitat dels esdeveniments històrics puntuals. No només abasten, en el plànol dels esdeveniments, estats de coses, contextos i processos pretèrits, sinó que, en el plànol del coneixement, es converteixen en categories formals com a condicions de la història possible, són conceptes amb pretensió de permanència, és a dir, susceptibles d'un ús recurrent i d'emplenament empíric. Les reminiscències kantianes són òbvies. Un concepte incorpora experiències hagudes i apunta a expectatives per satisfer. Registra alhora que propulsa. En ell se superposen diverses capes, i l'anàlisi de la seua sedimentació permet localitzar la primícia i la antigalla, avaluar el grau de correspondència o desviació entre un quadre històric objectiu i les visions subjectives coetànies, i entre aquestes i les nostres. Aquesta peculiar estratigrafia –segons una altra felix metàfora del mateix autor– ens ensenya que el *tempo* dels conceptes no és, no obstant això, el de les estructures socials, sinó que contenen diversos estrats temporals amb diferents velocitats de canvi. Per això la història conceptual afronta la durada i mutació dels primers i les segones (FP, 118, 123-124).

A recer del *Grup de treball per a la història social moderna* de Heidelberg, on es va facilitar el reciclatge d'un elenc d'exguanyapans hitlerians no exempt de mèrits científics, Koselleck, dotat d'un indubtable esperit filosòfic, promou les noces entre història conceptual i història social, labor que prosseguirà a partir de 1975 al *Centre per a la recerca interdisciplinària* de la jove i capdavantera universitat de Bielefeld. L'emergent història social (*Gesellschaftsgeschichte*) crítica dels seus col·legues J. Kocka i H.-O. Wehler recela aviat d'un enfocament que si més no en els seus inicis es declara subsidiari de la història social (*Sozialgeschichte*) tradicional, continuadora de la sinistra *Volksgeschichte*. Però Koselleck, a diferència del tàndem Conze-Brunner, ja no advoca per esculpir una autoconsciència germànica redemptora, sinó pel control semantològic de l'ús actual del llenguatge i la crítica de les ideologies, a la qual retornarem després. A més a més, fa poc més de 40 anys van començar a discutir-se apassionadament algunes qüestions bàsi-

ques: objectivitat i parcialitat, processos històrics –estructures i esdeveniments–, narració i ficció en la història, mètode (analític o hermenèutic)... La indigència teòrica¹⁹ imperant en aquesta disciplina es corresponia amb la inexistència d'una posició hegemònica incontestable (una «Gran Teoria»). La història social crítica es va proposar com a panacea, però Koselleck es va allunyar cada vegada més dels seus líders, els quals van augurar a la *Begriffsgeschichte* la mort sobtada o com a màxim una vida efímera. A causa d'aquesta incertesa doctrinal es tornava encara més peremptori un diàleg sense desdenys entre les diferents ciències humanes i socials, especialment entre la ciència històrica i la filosofia. ¿En quina mesura precisa la praxi historiogràfica una teoria històrica mínima? ¿O constitueix aquesta més aviat una ingerència contaminant, una temptació que convé resistir, sobretot si adopta el format de filosofia de la història? I en clau transcendental, ¿quines són les condicions de possibilitat de les històries, llegides a l'uníson com a històries esdevingudes i històries relatades? En la clàssica discussió sobre l'objectivitat es planteja fins i tot si allò històric posseeix títols de debò o la historiografia és tot, comptat i debatut, només un exercici literari.

Entre *paraules*, *conceptes* i *idees* han prevalgut unes relacions tirants, fins i tot de vegades caïnites.²⁰ El joc d'estira-i-arronsa entre els integrants de la tríade i els seus correlats història terminològica, història conceptual i història de les idees, ha estat constant. El diferent pes que els uns i els altres concedeixen a la semàntica o la pragmàtica, a la diacronia o la sincronia, a la semasiologia o la onomasiologia,... ha atiat les discòrdies. Hem insistit en que l'hermenèutica va prestar excel·lents serveis per deixar en la cuneta tant la neokantiana història dels problemes com la diltheyana història de les cosmovisions per traïr ambdues la historicitat del subjecte investigador o de l'objecte investigat. Ací radicava

19 R. Koselleck, «Über die Theoriebedürftigkeit der Geschichtswissenschaft» (1972), en *Zeitschichten. Studien zur Historik* (zs). Frankfurt del Main, Suhrkamp, 2000, pp. 298-316. La traducció espanyola (*Los estratos del tiempo: estudios sobre la historia*, Barcelona, Paidós, 2001) no recull tots els articles de l'original alemany.

20 F. Oncina (ed.), *Palabras, conceptos, ideas. Estudios sobre la historia conceptual*, Barcelona, Herder, 2010.

també el principal dèficit de la història terminològica, massa obcecada en la definició normativa a costa del bagatge passat de la paraula o a la mercè de la doxografia (una acumulació desmesurada de cites sense ni tan sols un ordre de prelación). La Històrica, inspirada en Droysen, va ser reformulada per Koselleck com la desembocadura teòrica de la història conceptual i perfilada com una doctrina transcendental de les històries, que denunciava el perill del *morbus hermeneuticus*, això és, de l'estèril filologització de la filosofia i de la història.

Sens dubte, l'empresa de Koselleck va suposar una superació dels paradigmes vigents, però les directrius programàtiques anteriors no sempre van ser ateses de facto i amb acribia per tots els col·laboradors de GG ni tampoc va aconseguir sortejar les objeccions que li van plantejar alguns d'aquests (Hans Ulrich Gumbrecht, v. gr.) o antics deixebles en Heidelberg (Rolf Reichardt, v. gr.). Justament Gumbrecht, autor de la tercera veu ací traduïda, va subratllar cada vegada amb major vehemència les limitacions de la història conceptual germànica i va aplanar el camí a un projecte alternatiu de Reichardt, qui ha trepitjat amb solvència aquest terreny en direcció a una semàntica històrica-social del discurs –que acabarà incorporant una faceta iconogràfica a la qual no és aliè el propi Koselleck–. L'antany doctòr de Hans Robert Jauss a Constança i actual professor en Stanford va advocar amb brillantor per una pragmàtica textual històrica, que va aconseguir nuar dues tradicions: d'una banda, la teoria lingüística del gran romanista Eugen Coseriu i la seua revisió de la dicotomia saussuriana llengua-parla (*langue-parole*) mitjançant l'eix sistema-norma-parla, destacant el paper mediador del segon membre (el llenguatge com a institució social); de l'altra, la fonamentació dels significats com a tipus en el sentit de la sociologia del coneixement fenomenològica (Alfred Schütz, Thomas Luckmann i Peter Berger).²¹

21 Hans Ulrich Gumbrecht, «Historische Textpragmatik als Grundlagenwissenschaft der Geschichtsschreibung», en *Lendemain* 2 (1977), pp. 125-136; Id., «Für eine phänomenologische Fundierung der sozialhistorischen Begriffsgeschichte», en R. Koselleck, *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, pp. 75-101. La Introducció (sobretot el punt I.2) a l'entrada ací traduïda («*Modern, Modernität, Moderne*») (1978) es beneficia ja d'aquestes reflexions metodològiques. Coseriu és una autoritat molt respectada pel mateix

Reichardt, junt amb Eberhard Schmitt, ha patrocinat un *Manual de conceptes polític-socials fonamentals a França 1680-1820*,²² que respon a una orientació metodològica a cavall sobre la Lexicometria francesa i la *Begriffsgeschichte*, és a dir, deutora tant dels mètodes quantitativs com dels hermenèutics, però conscient de les mancances d'ambdues i per això les ha complementat eclècticament amb l'estudi de les mentalitats, l'anàlisi del discurs i la sociologia del coneixement. Succintament, desdobra la seua censura en dos punts: GG segueix estraferent la *Geistesgeschichte* en privilegiar els grans pensadors i la cultura de les elits, mentre que Reichardt opina que per a mostrar les transformacions reals en la societat hi ha altres fonts més convincents –com les actes notariales, v. gr.–. La llarga extensió temporal en què s'examinen els conceptes en GG, des de l'Antiguitat a l'Edat Moderna, dificulta excessivament discriminar els seus canvis i afinar com s'usaven a cada moment pels grups socials. En el seu llibre *Dimensions i límits de la història*

Koselleck («Sprachwandel und sozialer Wandel im ausgehenden Ancien régime» [1980], en R. Koselleck, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 2006, pp. 287-308 (sobretot, pp. 305-306).

22 *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, Munic, Oldenbourg, 1985. Cf. R. Reichardt (ed.), *Aufklärung und Historische Semantik*, Berlín, Duncker & Humblot, 1998 (núm. monogràfic de la *Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 21, pp. 7-28). Es distancia dels «passejos pels cims» de la *Geistesgeschichte* i de l'atomització artificial de conceptes particulars de la *Begriffsgeschichte*, i en el seu lloc es concentra tant en un corpus serial de textos quotidians i en fonts col·lectives com en una multiplicitat de paraules afins o complementàries en el seu significat amb els seus respectius camps semàntics. Concedeix especial rellevància a la dimensió signica, figurativa i plàstica del llenguatge i als documents iconogràfics. El propi Gumbrecht va redactar junt amb Reichardt una important entrada per a l'*Handbuch*: «*Philosophie, Philosoph*» (1985). L'aliança entre la història conceptual i la història de la sensibilitat política (o de la semiòtica visual) no només va ser propiciada en Koselleck per motius merament biogràfics. Semàntica i iconologia estan configurades en ell paral·lelament i en aquesta mesura els llindars en l'evolució del culte monumental als caiguts i del llenguatge polític en la modernitat són paragonables. D'aquest tema, poc explorat encara, ens hem ocupat, per exemple, en F. Oncina: «Introducció» a Reinhart Koselleck. *Modernitat, culte a la mort i memòria nacional*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2011, pp. IX-LXV; *Id.*, «El giro icónico en la memoria: el caso de Reinhart Koselleck», en F. Oncina i M. Elena Cantarino (eds.), *Estética de la memoria*, PUV, València, 2011, pp. 123-150.

conceptual (2006), Gumbrecht sembla haver fet una pira funerària amb les contribucions de la mateixa, però salva de la crema a Blumenberg i a Koselleck.²³ El professor germànic-americà, en un gest mimètic del ja cèlebre de Wittgenstein, ha reconegut com a paradoxal la seua prolixa dedicació al que titlla de «piràmides de l'esperit»: «Per així dir-ho, ha de tirar l'escala una vegada que s'ha encimbellat en ella».²⁴ Per ventura cal interpretar el seu comiat d'aquest enfocament en clau de la dialèctica hegeliana de l'*Aufhebung* (conservació i superació).

La Històrica koselleckiana, que des dels seus orígens forceja amb Heidegger i Gadamer, ha proposat cinc parells antitètics: dins/fora (interior/exterior) [secret/publicitat], abans/després [parets/fills], dalt/baix [amo/esclau], morir/poder matar, amic/enemic, com «una classe de categories transcendents de possibilitat d'històries». Aquest catàleg, en absolut tancat, sofrirà una depuració posterior fins a quedar reduït als tres primers per les objeccions contra la falta de neutralitat ideològica de diverses categories.²⁵ En *Crítica i crisi* trobem retrospectivament un botó de

23 El títol del primer capítol és eloqüent: «Piràmides de l'esperit. Sobre el ràpid ascens, les dimensions invisibles i el sobtat declivi del moviment històric-conceptual», en *Dimensionen und Grenzen der Begriffsgeschichte*, Munic, Wilhelm Fink, 2006, pp. 7-36. Ací crida l'atenció sobre una triple taxa en aquestes obres faraòniques: la indeterminació del llenguatge en la referència al món, el valor cognoscitiu de la historicitat i el sospitós hàbit de mantenir en un estat de latència la història nacional i d'esbiaixar els seus compromisos amb els episodis més sinistres del passat (*Ibid.*, pp. 27-30). A aquest propòsit s'ha engegat una polèmica entre aquest autor i Carsten Dutt (C. Dutt, «Postmoderne Zukunftsmüdigkeit. Hans Ulrich Gumbrecht verabschiedet die Begriffsgeschichte», en *Zeitschrift für Ideengeschichte*, 1/1 (2007), pp. 118-122; H. O. Gumbrecht, «(Un)dankbare Generationen. Eine Replik auf Carsten Dutt», en: *Id.*, 1/3 (2007), pp. 122-124; C. Dutt, «Keine Frage donis Alters. Eine Duplik», en: *Id.*, pp. 125-127).

24 *Tractatus Logico-Philosophicus*, 6.54, Madrid, Tecnos, 2002, p. 276.

25 HH, 73-86; «Was sich wiederholt», en *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 21.07.2005. En les categories purgades retona el ressò dels anomenats sibarites de la barbàrie (Heidegger, Ernst Jünger, Carl Schmitt...), l'argot de la qual va servir a la legitimació del nacionalsocialisme i de l'estratègia bel·licista i concentracionària. Koselleck va fer ací una discreta autocrítica ideològica (F. Oncina i José Manuel Romero (eds.), *La historia sedimentada en los conceptos. Estudios sobre historia conceptual y crítica de la ideología*, Granada, Comares, 2016).

mostra del rèdit cognoscitiu de la Històrica. En aquest seu primer llibre, amb incessants reedicions, trena amb el parell antitètic secret-públic (encobridor de la fricció entre moral i política) una lectura de la modernitat que arranca de les cruentes guerres de religió i culmina en la Revolució Francesa. Ocultant-se de l'Estat, les lògies maçòniques i les repúbliques de les lletres –caladors dels clubs jacobins– incoen un procés a l'absolutisme que les farà sortir del seu refugi sota el vel protector de l'arcà i la ficció per a envair en nom de la utopia l'espai públic. La Il·lustració sempre encomia una transposició de la mera crítica en maneres de comportament polític, que solen transmutar-se en crisi bèl·lica. Els seus calius (guerres fredes, perifèriques, microscòpiques,...) encara no s'han extingit.

II. La Sattelzeit com maièutica de l'aliança d'Il·lustració, Progrés i Modernitat

Encara avui el nostre patrimoni semàntic sociopolític depén del fornejat en la *Sattelzeit*, en la franja temporal de 1750 a 1850, encara que ja hem al·ludit a les temptatives d'actualització dels seus quatre criteris. La prioritat d'aquest lapse temporal, el zenit del qual s'aconsegueix en la Revolució Francesa i en la Industrial com a culminació de la Il·lustració, obeeix sobretot al fet que, amb l'emergència de la modernitat, afloren dues categories estel·lars: «l'experiència i l'expectativa... adequades per a tematitzar el temps històric per entrecreuar el passat i el futur» (FP, 336-337). Elles han aconseguit la màxima repulsió mútua per l'explosió del progrés científic tècnic, que permet: «concebre la modernitat (*Neuzeit*) com un temps nou (*neue Zeit*)» (FP, 342-343). Però convé desentranyar minuciosament la madeixa en què s'entretreixen els destins del nostre triumvirat conceptual, doncs ací radiquen alguns dels principals mèrits i demèrits del programa que alimenta GG, el *Diccionari* del que procedeixen les entrades traduïdes en aquest volum. Aquesta tríade deixa entreveure el seu ímpetu temporal i es forja en la *Sattelzeit*. A conseqüència del retret de la seua hipòstasi, Koselleck va drenar aquesta metàfora geològica i hipològica fins a reemplaçar-la per la de